

Nakladnik
CENTAR ZA DEMOKRACIJU I PRAVO MIKO TRIPALO

Za nakladnika
GORAN RADMAN

Recenzentice
JASMINKA LAŽNJAK
ANTONIJA PETRIČUŠIĆ

Lektura i korektura
VESNA RADAKOVIĆ-VINCHIERUTTI

Rješenje korica
BORIS LJUBIČIĆ

Grafička priprema
GORDANA VINTER

Tisak i uvez
SVEUČILIŠNA TISKARA d.o.o., ZAGREB

VRIJEDNOSTI U HRVATSKOM DRUŠTVU

Urednik
Duško Sekulić

Zagreb, 2016.

Duško Sekulić

LJEVICA I DESNICA U HRVATSKOJ

1. Koncepti lijevo i desno

Koncept lijevog i desnog je u širokoj upotrebi, kako u političkom životu tako i u znanosti koja taj život opisuje. Osnovna funkcija tih pojmova je „... pojednostaviti složenu stvarnost i olakšati odabir bilo onaj izborni, ili onaj znanstveni“ (Čular, 1999:153). U literaturi postoje različita mišljenja o tome koliko se pouzdano građani mogu smjestiti na političkom spektru od lijevog do desnog. Prema jednoj školi mišljenja ljudima nedostaje političkog znanja da se jasno smjeste na takvoj ljestvici. Tako Converse (1964) u klasičnoj studiji smatra da ljudi nemaju dovoljno koherentan sustav stavova da bi se on logično mogao smjestiti na pouzdanu točku ideološkog spektra. Za njega samo politički obrazovani ljudi mogu smisljeno praviti takvu distinkciju. No dok Converseova konceptualizacija vrijedi za Ameriku, u Evropi je niz istraživanja pokazao da se Evropljani mnogo lakše smještaju na takvoj ljestvici i da to za njih ima mnogo više smisla nego u Americi. Naime u evropskoj političkoj kulturi svrstavanje na desno i lijevo je jasnije izraženo nego u američkoj. U Evropi su dihotomne relacije kao fašizam–antifašizam, komunizam–kapitalizam, nacionalizam–kozmpolitizam, tržište–država sveprisutne i sveprožimajuće. U Americi je za mnoge autore adekvatnija dihotomija liberalizam–konzervativizam. Ipak se u starijoj literaturi pravi razlika između dihotomija lijevo–desno i liberalizam–konzervativizam, jer dok je u prvoj riječ o jasnoj suprotstavljenosti, u drugoj liberalizam ne mora biti nužno suprotstavljen konzervativnom polu, već se samo od njega razlikuje. (Conover i Feldman, 1981)

Nastanak podjele na lijevo i desno vezan je ponajprije uz rascjep i prijepore oko uloge države i tržišta u ekonomskoj regulaciji. Za razliku od tradicionalne evropsko liberalne pozicije (desne), ekonomija je najefikasnija s minimalnom državnom intervencijom i slobodnim djelovanjem tržišta u okviru privatnog vlasništva kao temeljnoga društvenog odnosa. Nasuprot tome socijalistička ideologija zagovara podržavanje, državnu intervenciju, minimizaciju ili ukidanje tržišta (lijeva pozicija). Od 1960-ih godina događaju se bitne promjene na kulturnoj mapi i identifikacija lijevo–desno prestaje biti prvenstvena identifikacija s ekonomskim politikama i ekonomskim principima. Taj rascjep se sve više pomiče prema „čistoj“ vrijednosnoj sferi, gdje prvenstveno shvaćanje sloboda, ljudskih prava, prava manjina, ekoloških principa postaju glavne razdjelnice lijevog i desnog. Dodatno smanjenje razlika u ekonomskim principima nastupilo je s propašću socijalizma kao alternativnoga političko-ekonomskog sistema. Ta propast je definitivno eliminirala nacionalizaciju, državno vlasništvo i centralno planiranje kao ozbiljnu alternativu tržišnoj ekonomiji. Iako podjela postoji u obliku više ili manje države blagostanja, više ili manje tržišta, radikalna alternativa centralno planske ekonomije naspram tržišnoj je jednostavno potisnuta na marginu. Suprotnost lijevo–desno se tada seli u kulturnu sferu, od prava manjina kao što su homoseksualci, prava žena, sekularizma naspram dominantne uloge religije i slično. U skladu s tim promjenama javlja se niz interpretacija da tradicionalna podjela na lijevo i desno više ne opisuje dobro dominantne ideološke rascjepe. Ti autori smatraju da ekonomska ali i religijska dimenzija sve manje objašnjavaju podjelu na lijevo i desno, a novoformirana dimenzija postmaterijalizma (Inglehart, 2007) također ne objašnjava lijevo–desnu polarizaciju. No neka istraživanja pokazuju da postmaterijalistička dimenzija ne da poništava, nego povećava objašnjenu varijancu lijevo–desne polarizacije. (Knutsen, 1995a,b, 1998.)

1.1. Lijevo–desno u postsocijalizmu i zapadnim demokracijama

Mnogi autori i istraživanja pokazuju da odnos lijevog i desnog u postsocijalističkim zemljama nije identičan onome u Zapadnoj Evropi.

Iako prihvaćanje pojmova nije u pitanju jer građani bivših socijalističkih zemalja razumiju značenje lijevog i desnog, sasvim drugačiji politički kontekst u velikoj mjeri može unijeti zabunu u lijevo–desno razvrstavanje. Na primjer dok je u zapadnoevropskim zemljama desni konzervativizam jasno određen kao podržavanje tradicije i želje za povratak na staro, u postsocijalističkim zemljama povratak na „staro“ može značiti povratak na socijalistički poredak koji je ideološki „lijevo“, ali i povratak na predsocijalistički poredak koji je u tim režimima bio „desni“. Tako pojam konzervativnih desničara u postkomunizmu može biti vezan uz ostatke komunističkih stranaka koje žele povratak na „staro“ ili oživljene nacionalističke stranke, ili pak koalicije između tih dviju struja. S druge strane lijevo liberalni reformatori u postsocijalističkim zemljama koji zagovaraju tržišne reforme (dakle tradicionalno desne ekonomske politike) protivnici su staroga planskog socijalističkog poretka i državnog vlasništva (dakle starih „lijevih“ ekonomskih principa), ali istodobno zagovaraju radikalnu demokraciju, ljudska prava i prava manjina, dakle radikalno lijeva politička usmjerenja. Je li onda podrška političkim i ekonomskim reformatorima u tim društvima „lijeva“ ili „desna“ orijentacija? Tako su na primjer u većini zapadnih zemalja mladi orijentirani lijevo više nego stariji, no zbog „desnije“ socijalizacije u postsocijalističkim režimima to ovdje nije slučaj. Na primjer istraživanja u Srbiji (od 1990. do 2002) konzistentno pokazuju da su stariji ljudi orijentirani lijevo više nego mlađi. (You, 2010.)

Empirijska istraživanja su ustanovila određene povezanosti lijeve i desne orijentacije i njihova su značenja u razvijenim evropskim zemljama drugačija od postkomunističkih. Aspelund, Lindeman i Verkasalo (2013) utvrđuju da u zapadnoevropskim zemljama postoji jasna korelacija između desne orijentacije i otpora promjenama, ali takve korelacije nema, tj. ona varira u pojedinim postsocijalističkim zemljama. U zapadnoevropskim zemljama postoji korelacija desne orijentacije i prihvaćanja nejednakosti, što opet nije slučaj u postsocijalističkim zemljama. U Sloveniji i Hrvatskoj može se naći „zapadni model“, gdje otpor prema promjenama korelira s desnom orijentacijom, ali u Bugarskoj, Češkoj, Estoniji i Slovačkoj je obratno, tj. otpor prema promjenama korelira s lijevom orijentacijom. U Mađarskoj, Latviji,

Litvi i Rusiji nema nikakve korelacije, a u preostalim zemljama (Poljska, Rumunjska, Ukrajina) korelacija se mijenja u raznim vremenskim točkama istraživanja (2006. i 2008). Prihvaćanje nejednakosti slično je i u Hrvatskoj, gdje postoji „zapadni model“ pozitivne korelacije desne orijentacije i prihvaćanja nejednakosti u 2006, ali ta korelacija u 2008. nestaje. Jedina zemlja u kojoj se konzistentno pojavljuje „zapadni model“ korelacije je Bugarska. U Estoniji i Rumunjskoj smjer korelacije se mijenja, a u Rumunjskoj korelacije uopće nema. U svakom slučaju koeficijenti korelacije, tj. povezanost lijeve i desne orijentacije i egalitarno-ne-egalitarnih orijentacija u postsocijalističkim zemljama su znatno manji nego u zapadnoevropskima.

Jedno rafiniranje ove hipoteze može se naći u radu Elchardusa i Spruyta (2011). Oni nalaze da su u razvijenim evropskim zemljama egalitarniji oni s nižim obrazovanjem, iako su istodobno autoritarniji i više etnocentristički orijentirani. Drugim riječima, zauzimaju lijeve pozicije što se tiče ekonomskih stavova, a desne kada je riječ o ideološkim ili kulturnim stavovima. Obrazovanje karakterizira konzistentnija lijeva ili desna orijentacija u svim područjima.

Većina autora koji su istraživali lijeve i desne orijentacije tvrdi da je korelacija desno-lijevo i ekonomskih stavova jasnije izražena u zapadnoevropskim nego u postsocijalističkim zemljama. Do sličnog zaključka došao je u jednom od ranijih istraživanja za Hrvatsku Ivan Rimac (1998), gdje kaže da „... mjera ekonomskog određenja pojmova lijevo desno nije primjerena za opise političkih opcija u Hrvatskoj u ovom trenutku“ (Rimac, 1998:659). Naime ni egalitarizam, niti stav prema privatnom vlasništvu ili ulozi države u upravljanju privredom ne diferenciraju one koji se smatraju lijevima od onih koji se smatraju desnima. Ono što nalazi kao prediktivno za razlikovanje lijevog i desnog je religioznost.

U političkoj svijesti građana Hrvatske nema velike dileme o tome što je lijevo a što desno na političkom spektru. Većini ljudi nije nikakav problem smjestiti se negdje na skali od lijevoga do desnoga i nazivati se „desničarom“, „ljevičarom“, „centristom“ i slično. No posve na temelju anegdotskog, kao i nekih provedenih istraživanja (na primjer istraživanja I. Rimca), razlozi samosvrstavanja u lijevo ili desno više

su ideološke a manje ekonomske prirode. U svakodnevnom diskursu razumljivija je i prisutnija podjela na „ustaše“ desne i „partizane“ lijeve, nego na pristalice tržišta i pristalice socijalističkog planiranja ili samoupravne ekonomije zasnovane na društvenom vlasništvu.¹ Istraživanja Ivana Šibera pokazala su da glasanje na izborima bitno određuje na čijoj su strani u Drugome svjetskom ratu bili članovi obitelji (Šiber, 1998). Položaj obitelji u Drugome svjetskom ratu, ali i religioznost, glavni su prediktori današnjega političkog ponašanja i glasanja na izborima. U ovome radu polazim upravo od te podjele i *pokušat ćemo empirijski utvrditi u kojim se stavovima desničari razlikuju od ljevičara, a u kojim područjima stavova možda nema razlika između jednih i drugih.*

Može se zaključiti da se u nizu zemalja, pa i u Hrvatskoj, uočava trend da se bitna razdjelnica između lijevog i desnog mijenja. Historijski bitna razdjelnica bila je u sferi klasnih podjela i konzekventno ekonomskih i socijalnih politika koje su i odražavale klasne podjele. Do koje mjere država treba biti uključena u regulaciju ekonomije (tradicionalna komunistička varijanta zasniva se na nacionalizaciji i centralnom planiranju, socijaldemokratska na *redistribuciji društvenog bogatstva* stvorenog u tržišnoj ekonomiji); nasuprot tome postoji politika *slobodnog djelovanja tržišta u ekonomskom sistemu zasnovanom na privatnom vlasništvu*. Suprotnost između ta dva pola karakterizira bitnu razdjelnicu tradicionalne podjele na lijevo i desno. Iako to ne isključuje podjele u drugim vrijednosnim sferama, one nisu bile bitna dimenzija podjele na lijevo i desno. Počinje se opažati da se bitna razdjelnica seli iz sfere ekonomskih podjela u sferu vrijednosnih podjela. Tako se bit podjela seli u kulturnu sferu: od odnosa prema naciji, religiji, manjinama i slično više i izraženije nego u sferu upravljanja ekonomijom i vlasničkih odnosa. Jedna hipoteza za objašnjenje tog fenomena mogla bi biti da te podjele slabe slabljenjem uvjerenja u vrijednost alternativnoga državnog vlasništva i centralnog planiranja kao

¹ To ima i svoje teorijsko utemeljenje, jer pretpostavljena korelacija desnog i protržišnog stava u političko ideološkoj povijesti Hrvatske nije postojala. Desni nacionalistički pokret, u kojem je ustaški najistaknutiji dio, nije bio prokapitalistički ili modernijim rječnikom protržišni, nego antikapitalistički anti-„plutokratski“ i etatičko-korporativistički.

alternative. Što su centralno planske ekonomije poduzimale više reformi u pravcu tržišnog modela, to je upitnost realne valjanosti ekonomske alternative postala veća. To vrijedi i za model samoupravnog socijalizma i njegova stalnog reformiranja na tržišnom pravcu. S propašću socijalizma kao ekonomske alternative i ta podjela gubi na vjerodostojnosti i razdjelnica se seli u sferu kulturnih vrijednosti, onih koje Inglehart (2007) naziva postmodernim vrijednostima. Tako se razdjelnica lijevo–desno seli iz sfere ekonomskih odnosa u sferu vrijednosti pa kultura u širem smislu postaje polje sukobljavanja, kao što je to ekonomija bila prije. Kao da je Fukuyama (1992) imao pravo jer je nastupio „kraj povijesti“ u sferi dilema oko organizacije ekonomskog sustava. No Huntingtonov (1997) „sukob civilizacija“ zamijenio je te razdjelnice time da se sukob ne događa među kontinentima i državama kao u njegovu modelu, nego unutar svakog društva. U skladu s tim značenje lijevog i desnog poprima „civilizacijske“ karakteristike, gdje se desno zasniva na tradicionalnim, a lijevo na modernističkim vrijednostima. Pritom se zbivaju i promjene u socijalnim nosiocima ideologije, gdje je socijalna osnova tradicionalne ljevice: radnička klasa se pomiče prema podršci desnim vrijednosnim orijentacijama. U hrvatskim uvjetima HDZ je provodio redistributivnu politiku dostojnu najlijevijih tradicija, makar je u vrijednosnom smislu bio izrazito desno orijentirana stranka. Nominalno lijeva socijaldemokratska stranka provodila je politiku stabilizacije, koja je desna politika. No to nije specifično samo za Hrvatsku, jer na primjer otvaranje prema tržišnoj i otvorenoj ekonomiji u Australiji provela je Australaska laburistička stranka, dakle provela je desnu ekonomsku politiku, ista ona koja je prije toga u Australiji učinila jak zaokret prema državi blagostanja, dakle lijevu socijalnu politiku. U Njemačkoj su radikalne reforme prema „fleksibilizaciji“ tržišta učinjene pod socijaldemokratskom vladom a ne demokršćanskom.

2. Rezultati istraživanja distribucije lijevo–desno.

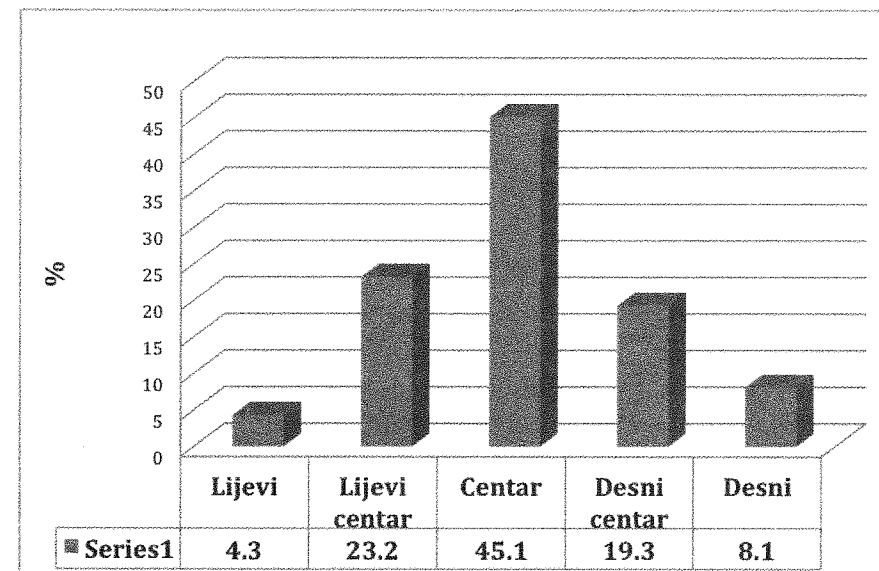
Ako su prethodna opažanja točna, može se očekivati da će razdjelnica lijevo–desno biti vidljivija u području vrijednosti koje se odnose na naciju, religiju ili odnos spolova nego u području stavova prema

ekonomskim institucijama ili područjima preraspodjele. To smo provjerili na reprezentativnom uzorku građana Hrvatske (1000 ispitanika) u istraživanju koje je provedeno u ljeto 2014.

Na koji se način ispitanici svrstavaju na lijevu ili desnu stranu političkog spektra provjerili smo tako da im je ponuđeno svrstati se na ljestvici od 0 do 10, gdje je 0 značilo ekstremno lijevu poziciju a 10 ekstremno desnu. Položaj 5 je točna sredina skale, „centar“. Ispitanici nisu imali nikakvih poteškoća s tim pitanjem i nije zabilježen niti jedan slučaj odbijanja ili nerazumijevanja pitanja.

Radi jednostavnosti i preglednije analize saželi smo jedanaest stupnjeva ljestvice u pet osnovnih i intuitivno lako razumljivih kategorija koje odgovaraju svakodnevnom diskursu. Krajnja dva stupnja (0 i 1 kao i 9 i 10) saželi smo u kategorije koje smo nazvali lijevo i desno. Tri stupnja od centra s jedne i s druge strane (s jedne strane 2, 3, 4 i s druge 6, 7 i 8) nazvali smo lijevi i desni centar. Kategoriju 5 nazvali smo centar. Koristeći se tom tehnikom, distribucija naših ispitanika na toj skali prikazana je u Tabeli 1.

Tabela 1. i Grafikon 1. Distribucija ispitanika na političkom spektru od lijevog do desnog

Vidimo da se većina ispitanika svrstala strogo u centar ljestvice. Nešto više od polovice ispitanika (54.9%) svrstalo se na lijevu ili desnu stranu političkog spektra, s tim da su gotovo identično podijeljeni na ta dva pola (27.5% lijevo, a 27.4% desno). Razlika između desne i lijeve strane je u tome što na desnici ima više „ekstremnih desničara“ (8.1%) nego što na ljevici ima „ekstremnih ljevičara“ (4.3%). Konzekventno je lijevi centar brojniji od desnog centra (23.2% naspram 19.3%).²

2.1. Grupacije stavova

U istraživanju smo imali ukupno 88 čestica-stavova o fenomenima iz najrazličitijih područja. Stavovi su formulirani kao Lickertove skale s pet stupnjeva prihvaćanja ili odbijanja nekog stava. Jedino pitanja o religiji imaju tri stupnja. (Vidi prilog.) Jednostavno inspekcijom stavova iz različitih područja tražili smo stavove (ili eventualno one koji konzistentno pokrivaju neko područje) kako bismo vidjeli gdje se naše grupe prema samosvrstavanju na lijevo–desnu dimenziju političke skale najviše razlikuju.

² Čini se da je ovakva dominacija centra dugotrajnija karakteristika distribucije političkog položaja hrvatskih građana. Potpuno istom metodologijom smo 2010. dobili također dominaciju centra. Godine 2010. distribucija je izgledala: Lijevo = 9.9%, Ljevi centar=26.4%, Centar=40.0%, Desni centar=17.1%, Desni=7.7%, N=1002. Dakle u distribuciji je dominirao centar, iako je ona više nagnuta na lijevu stranu, tj. ima daleko više „ljevičara“ nego „desničara“ (36.3% naspram 24.8%). U ovom času ne bavim se analizom eventualnih promjena samoprocjene političkog položaja, nego činjenicom da imamo dominaciju centra. Dominacija centra postoji i 2006, no podaci nisu sasvim usporedivi jer je uz istu skalu od 0 do 10 postojala i alternativa „ne znam“, koju je izabralo 22.0%. To je naravno bitno utjecalo na frekvencije u drugim kategorijama. Razumno je pretpostaviti da se ovi „ne znam“ svrstavaju na centar kada alternativa „ne znam“ ne postoji, ali se to ne može sa sigurnošću tvrditi. Raspodjela je bila Lijevo = 4.5%, Ljevi centar = 16.9%, Centar = 26.7%, Desni centar = 20.2%, Desno = 9.7%. Vjerojatno objašnjenje ovih preorijentacija zavisi u velikoj mjeri od političkih konstelacija. Prevaga desne strane bila je 2006, prije početka krize i relativno uspješnog ekonomskog rasta pod Sanaderovom vladom, koja je deklarativno desna. Godina 2010. je razdoblje ekonomske krize i nagovještaj pada HDZ-ove vlade i dolaska SDP-a na vlast. Godina 2014. je razdoblje krize i gubljenja povjerenja u „lijevi“ SDP, ali kao što se pokazalo to nije urodilo bitnom prevagom desne orijentacije nad lijevom, no izbori 2015. dovode desnicu na vlast.

Stavove smo prema sadržaju podijelili u nekoliko osnovnih grupa, gdje smo i faktorskom analizom (metodom glavnih komponenti) provjerili do koje mjere određeni stavovi pripadaju istoj grupi i da li naše pretpostavljene grupe stavova zaista mogu zajedno onako kako smo predvidjeli. Jasno je da su neki od stavova pogodni za formiranje skale, no u ovom eksplorativnom istraživanju ostajemo na posve deskriptivnom nivou i radimo s pojedinačnim stavovima. Osnovna metoda kojom se koristimo je korelacija između pojedinih stavova i orijentacije lijevo–desno. U prikazivanju rezultata počeo ćemo od grupacija stavova u kojima postoji najizrazitija korelacija, zatim prema onima gdje je ta korelacija manja ili gdje uopće ne postoji.

2.2. Religiozna vjerovanja

Područje u kojem se lijevi najviše razlikuju od desnih je područje religioznih vjerovanja. Stavovi koji označavaju religiozna vjerovanja čine prvi dobiveni faktor rotirane matrice obrasca Oblimin rotacije 10 osnovnih pitanja koja se odnose na religiozna vjerovanja i religijsku praksu. Taj prvi faktor sastoji se od slaganja sa stavkama „Postoji sudbina“, „Postoji život poslije smrti“, „Bog je stvorio svijet i čovjeka“, „Događaju se ukazanja i čuda“, „Postoji Bog“, „Koliko Vam je vjera važna“ (kao skala). Odnos prema religiji u obliku skale „Religijska praksa“ sastoji se od Pohađanja crkvenih obreda, Molitve (koja ima podjednaku količinu i na prvom faktoru) i pohađanje ispovijedi. Kao najilustrativnije odabrali smo tri stava koja imaju najveću količinu na prvom faktoru, a prikazana su u tabeli koja slijedi. Informacije koje tabela daje, uz sadržaj stava su postotak ispitanika koji se slaže sa stavom, korelacija s lijevim–desnim (gdje zbog smjera skale pozitivni predznak znači korelaciju s desnom orijentacijom, a negativni s lijevom) i važnost korelacije.

Tabela 2. Korelacija religioznih vjerovanja i položaja na skali lijevo–desno³

Stav	Vjeruje	Korelacija	Značajnost
Postoji Bog	81.3%	.266	.000
Postoji život poslije smrti	57.0%	.200	.000
Bog je stvorio svijet i čovjeka	68.3%	.282	.000
Događaju se ukazanja i čuda	57.7%	.211	.000

Ovdje se vidi da su to religiozna vjerovanja, gdje su ispitanici u velikoj većini izrazili svoja vjerovanja; od 81.3% koji vjeruju u Boga, do 57.0% koji vjeruju u život poslije smrti. No iako većina ispitanika prihvaća ta vjerovanja, ona predstavljaju najveću razdjelnicu po kojoj se mogu razlikovati oni koji se smatraju lijevima od onih desnih, što pokazuju visoki koeficijenti korelacije stavova s desnom orijentacijom.⁴

Naravno, rezultat se ne smije interpretirati na taj način da su desno orijentirani religiozni, za razliku od lijevo orijentiranih. I većina lijevo orijentiranih na primjer vjeruje da postoji Bog (njih 66.9%), no desno orijentirani vjeruju u postojanje Boga (93.4%, pa otuda visoka korelacija između desne orijentacije i vjere u Boga).

2.3. Nacionalizam

Četrnaest stavova koji odražavaju nacionalizam u najširem smislu riječi svrstali smo u tri osnovna faktora. Prvi koji smo nazvali *nacionalizam* sastoji se od triju tvrdnji. Prva je da „Službenu upotrebu ćirilice trebalo bi zabraniti bez obzira na nacionalni sastav lokalnog stanovništva“. Druga tvrdnja je izdvojena iz jednog od temeljnih načela Ustaškog pokreta a glasi: „U Hrvatskoj bi samo ljudi hrvatske nacionalnosti trebali biti ministri u vladi“; treća, općenitija tvrdnja je:

³ Skala lijevo–desno je okrenuta tako da viši brojevi označavaju desniju orijentaciju. Isto tako je okrenuto prihvaćanje religijskih stavova, tj. veći broj znači slaganje. To znači da pozitivna korelacija označava da stav prihvaćaju više oni koji se smještaju desno na skali.

⁴ Ako se konstruira skala od pet osnovnih religijskih vjerovanja, a koja ima visok Cronbach Alpha od .88, korelacija skale s desnom orijentacijom još je viša nego za svaki pojedinačni stav i iznosi .295.

„Među nacijama se može ostvariti suradnja ali ne i potpuno povjerenje“. Najveća korelacija s desnom orijentacijom je u tvrdnjama koje čine treći faktor – nacionalizam.

Drugi faktor koji smo nazvali *nacionalni ekskluzivizam* sastoji se od dviju tvrdnji: „Čovjek se može osjećati sigurnim samo kada živi okružen pripadnicima vlastite nacije“ i „Nacionalno mješoviti brakovi moraju biti manje uspješni od drugih“.

Treći faktor može se nazvati *patriotizam*, a sastoji se od sljedećih tvrdnji: „Svaki narod mora imati svoju državu“, „Prošlost našeg naroda mora za sve nas biti svetinja“, „Naš narod, kao i svaki drugi, ima neke svoje specifičnosti, koje drugi ne razumiju“, „Bez vođe je svaki narod kao čovjek bez glave“, „Svaki pedalj naše zemlje mora za nas biti svetinja“, „Narod koji ne njeguje tradiciju zaslužuje da nestane“, „Boreći se za svoju državu sačuvali smo dostojanstvo“, „Ljudi trebaju podržavati vlastitu zemlju pa makar je u krivu“, „Zajedničko porijeklo našeg naroda garant je našeg uspjeha“.

Tabela 3. Korelacija tvrdnji koje čine faktor *nacionalizam* i lijevo–desne orijentacije

Stav	% koji se slaže	Korelacija	Značajnost
U Hrvatskoj bi samo ljudi hrvatske nacionalnosti trebali biti ministri u vladi	44.8%	.227	.000
Službenu upotrebu ćirilice treba zabraniti bez obzira na nacionalni sastav lokalnog stanovništva	49.8%	.237	.000
Među nacijama može se ostvariti suradnja ali ne i potpuno povjerenje	56.0%	.189	.000

Vidi se da u ovoj grupi tvrdnji postoji visoka korelacija između desne orijentacije i prihvaćanja tvrdnji. Drugim riječima, najveća razdjelnica između lijevoga i desnoga su područja religioznih vjerovanja i nacionalizma.

Tabela 4. Korelacija tvrdnji iz faktora *nacionalnog ekskluzivizma i lijevo–desne orijentacije*

Stav	% koji se slaže	Korelacija	Značajnost
Čovjek se može osjećati potpuno sigurnim samo kada živi okružen pripadnicima svoje nacije	41.5%	.176	.000
Nacionalno mješoviti brakovi moraju biti nestabilniji od drugih	18.9%	.165	.000

Kada je riječ o tvrdnjama koje čine drugi faktor, nacionalni ekskluzivizam, postoji jasna korelacija između desne orijentacije i nacionalno ekskluzivističkih stavova, iako za nijansu niža od prethodnih dviju grupa – religioznih vjerovanja i nacionalizma. Ovdje je vidljivo da se stav o nacionalno mješovitim brakovima prihvaća relativno malo; s njim se slaže samo 18.9% ispitanika. No kao i kod stavova u kojima postoji suglasnost, kao u onom da se među nacijama može ostvariti suradnja ali ne i povjerenje, korelacija s desnom orijentacijom je visoka (.165).

Tabela 5. Tvrdnje iz faktora *patriotizam i lijevo–desna orijentacija*

Stav	% slaganja	Korelacija	Značajnost
Svaki narod mora imati svoju državu	72.8%	.112	.000
Prošlost našeg naroda mora za sve nas biti svetinja	71.4%	.242	.000
Naš narod, kao i drugi, ima neke svoje posebnosti koje drugi ne mogu razumjeti	71.3%	.070	.027
Bez vođe svaki je narod kao čovjek bez glave	74.9%	.086	.006
Svaki pedalj naše zemlje mora biti za nas svetinja	79.2%	.206	.000
Zajedničko porijeklo našeg naroda temelj je našeg povjerenja	56.7%	.166	.000

Treći faktor koji smo nazvali patriotizam također je sastavljen od stavki koje diferenciraju one koji se izjašnjavaju lijevima od onih koji su se izjasnili desnima. Taj faktor čini veći broj stavki i korelacije s desnima variraju od visokih do manjih, ali bitno je da su sve statistički značajne. Drugim riječima, bez obzira na jačinu (ali i prihvaćenost tvrdnji koja varira), postoji jasna tendencija da se desni s njima više slažu nego lijevi.

Ovi stavovi pokazuju da je stupanj njihova prihvaćanja viši nego u stavovima nacionalnog ekskluzivizma i nacionalizma. U većini je stupanj slaganja veći od 70%, dakle prihvaćanje je čak veće nego u slučaju religioznih vjerovanja (osim u tvrdnji o postojanju Boga). No unatoč visokom stupnju prihvaćanja, sve su korelacije s desnom orijentacijom statistički značajne i u nekim tvrdnjama i dosta visoke.

2.4. Rodni konzervativizam

Tvrdnje o odnosu među spolovima grupiraju se u tri osnovna faktora. Ovdje ćemo uzeti neke reprezentativne tvrdnje iz prvog faktora, koji nazivamo *rodni konzervativizam* i drugog faktora koji nazivamo *bračni modernizam*. Treći faktor daje tvrdnje koje nazivamo *tradicionalnim*, a to je zapravo grupa stavova prema *homoseksualcima*.

Tvrdnje koje ulaze u faktor rodnog konzervativizma su: „Ako je u braku samo jedan supružnik zaposlen prirodno je da to bude muškarac“, „Većina poslova u domaćinstvu po svojoj prirodi pripada ženama“, „Dobro je da u braku postoji jednakost ali je bolje da muž ima posljednju riječ“, „Muškarcima su bliskije javne a ženama privatne aktivnosti“, „Odgoj djece je prije svega majčina dužnost“, „Sve u svemu obiteljski život pati ako majka radi“, „Što se tiče moralnih pravila normalno je da ona nisu ista za muškarce i žene“, „Kad žena zarađuje više od muškarca to je nužno izvor smutnje u braku“.

Drugi faktor bračnog modernizma sastoji se od tvrdnji: „Bolje je biti u lošem braku nego ostati sam“ (ova tvrdnja ima negativan naboj zbog svoje usmjerenosti), „U redu je da par živi zajedno a da nema namjeru se vjenčati“, „Razvod je najbolje rješenje kada par ne može riješiti bračne probleme“, „Dani kada su žene slušale ostali su davno za nama“.

Treća grupa stavova je indikator faktora tradicionalizma i sastoji se od tvrdnji: „Homoseksualci nisu bolji od kriminalaca i treba ih najstrože kažnjavati“, „Homoseksualcima koji su u dugotrajnoj vezi treba omogućiti sklapanje braka“ i „Pobačaj treba zakonom zabraniti“.

Izbor tvrdnji prvog faktora i njihovih korelacija s lijevo–desnom orijentacijom je u sljedećoj tabeli.

Tabela 6. Korelacije tvrdnji iz faktora *rodnoga konzervativizma* i *lijevo–desne orijentacije*

Stav	% prihvaćanja	Korelacija	Značajnost
Ako je u braku samo jedan zaposlen prirodno je da to bude muškarac	53.0%	.135	.000
Dobro je da u braku postoji jednakost ali je bolje da muž ima posljednju riječ	31.7%	.142	.000
Većina poslova u domaćinstvu po prirodi više odgovara ženama	59.5%	.117	.000
Obiteljski život pati kad žena radi puno radno vrijeme	53.2%	.122	.000
Normalno je da različita pravila seksualnog ponašanja vrijede za žene u odnosu na muškarce	34.1%	.055	.083

Kao prvo vidimo da je slaganje sa svim stavovima puno niže i da postoje stavovi s kojima se većina ispitanika ne slaže (to je stav da muškarci moraju imati posljednju riječ i da različita pravila seksualnog ponašanja trebaju vrijediti za muškarce i žene). No i ovdje je slučaj da u svim stavovima (osim u stavu o različitosti pravila seksualnog ponašanja za muškarce i žene) postoji jasno izražena korelacija s desnom orijentacijom. Objasnjenje nepostojanja korelacije s desnom orijentacijom u stavu o seksualnim pravilima ne može biti da je taj stav relativno malo prihvaćen, jer i stav da muškarac treba imati posljednju

riječ je također malo prihvaćen ali je korelacija s desnom orijentacijom izrazita. Drugim riječima, i u većini stavova rodnoga konzervativizma (osim jednog) postoji jasna korelacija s desnom orijentacijom. S druge strane stav da ne trebaju postojati različita pravila seksualnog ponašanja za muškarce i žene je već toliko ušao u društvenu svijest da ne razdvaja desne i lijeve. To prihvaćanje nije kvantitativne (jer imamo stavove gdje je stupanj slaganja isti i manji), nego kvalitativne prirode, jer je neprihvaćanje tog stava neovisno o lijevo–desnim podjelama. Pogledamo li neke stavove iz drugog faktora „bračnog modernizma“, imamo sljedeću sliku:

Tabela 7. Stavovi iz faktora *bračnog modernizma* i *lijevo–desna orijentacija*

Stav	% slaganja	Korelacija	Značajnost
U redu je da par živi zajedno bez da se namjerava vjenčati	67.8%	-.158	.000
Razvod je najbolje rješenje kada par ne može riješiti bračne probleme	62.8%	-.088	.006

Vidimo visoku prihvaćenost „modernih“ stavova. Zbog njihove formulacije imamo negativne predznake, tj. njihovu korelaciju s lijevom orijentacijom. Dakle unatoč visokoj prihvaćenosti modernističkih stavova u odnosu na brak, postoji jasna tendencija da lijevo orijentirani više prihvaćaju modernističke stavove nego desno orijentirani.

Na kraju ćemo prikazati tri stava, od kojih dva pokazuju odnos prema homoseksualcima, a jedan prema pobačaju. Ti stavovi također jasno razlikuju ljevicu od desnice.

Tabela 8. Stavovi prema homoseksualcima i pobačaju i lijevo–desno orijentacija

Stav	% koji se slaže	Korelacija	Značajnost
Homoseksualci nisu bolji od kriminalaca i treba ih najstrože kažnjavati	15.5%	.133	.000
Homoseksualcima koji su u dugotrajnoj vezi treba omogućiti sklapanje braka	29.5%	-.231	.000
Pobačaj treba zakonom zabraniti	35.3%	.218	.000

Sva tri stava imaju općenito nizak nivo prihvaćenosti. No unatoč niskom nivou prihvaćenosti, korelacija s lijevo–desnom orijentacijom je izrazita. Tako prvi stav koji izjednačuje homoseksualno ponašanje s kriminalnim djelovanjem prihvaća samo 15.5% ispitanika. No istodobno je jasno izražena korelacija prihvaćanja tog stava i desne orijentacije.⁵ Obrnuto, kada je stav da homoseksualcima u dugotrajnoj vezi treba omogućiti brak okrenut u pozitivnom smjeru u odnosu na homoseksualce, koeficijent korelacije ima negativan predznak, tj. označava da ga znatno više prihvaćaju oni koji se svrstavaju lijevo od onih koji su desno. Taj stav također prihvaća manjina (29.5% ispitanika), ali ima visoku korelaciju s lijevom orijentacijom.⁶

Da pobačaj treba zabraniti također prihvaća manjina (35.3% ispitanika), ali je i tu korelacija s desnom orijentacijom jasno izražena. Ovim smo ustanovili vrijednosne stavove u kojima postoji jasno razlikovanje između lijevih i desnih. Pogledajmo sada područja gdje se desni i lijevi NE razlikuju!

⁵ Izraženo u postotcima to znači da se s tim slaže 22.3% onih koji se određuju desnim naspram 10.9% onih koji su lijevo na političkome spektru. Obrnuto se s tim stavom eksplicitno ne slaže 61.3% desnih i 76.3% lijevih. Dakle i desni i lijevi odbacuju taj stav, ali lijevi više nego desni, i obrnuto, desni ga relativno više prihvaćaju nego lijevi.

⁶ U postotcima to znači da velika većina onih koji se određuju desnim odbacuje taj stav – 64.2% naspram samo 17.9% koji ga prihvaćaju. Nasuprot njima, lijevi su podijeljeni, tj. 41.8% prihvaća, a 43.6% odbija taj stav.

3. Stavovi prema ekonomskom poretku

Nekoliko stavova koji određuju odnos prema nekim ključnim institucijama ekonomskog poretka kao što su stavovi prema privatnom vlasništvu i ulozi države u upravljanju privredom su područja gdje bi prema klasičnoj podjeli na lijevo i desno trebali očekivati velike razlike. S jedne strane oni lijevo su sumnjičavi prema privatnom vlasništvu i zagovaraju državnu intervenciju, a oni desno obrnuto: zagovaraju privatno vlasništvo i protiv su državne intervencije u ekonomiju.

Tabela 9. Stavovi prema ekonomskom uređenju i položaj na skali lijevo–desno

Stav	% prihvaćanja	Korelacija	Značajnost
Društveni će napredak uvijek počivati na privatnom vlasništvu	45.5%	.024	.450
Samo privatna poljoprivredna proizvodnja omogućava bolju snabdjevenost	52.5%	-.015	.626
Država danas mora imati veću ulogu u upravljanju privredom	47.8%	-.013	.692
Što se država manje miješa u privredu privreda će biti uspješnija	52.3%	.041	.197

Vidi se iz ovih rezultata da u području stavova prema osnovnim ekonomskim institucijama, privatnom vlasništvu i ulozi države **NEMA razlike** između onih koji se svrstavaju lijevo i onih koji se svrstavaju desno niti u jednom promatranom stavu.

4. Stavovi prema redistribuciji – egalitarizam

Još jedno područje fundamentalnih društveno–ekonomskih odnosa je područje raspodjele. O dominantnoj vrijednosti egalitarizma kod nas

pisao je dosta rano J. Županov u svojim radovima. Njegovo objašnjenje norme egalitarizma bilo je vezano uz tradicionalnu kulturu koju suprotstavljaju modernizaciji i imperativima tada formalno institucionalno dominantne samoupravne tržišne ekonomije. Ovdje nas ne zanima nastaviti tu njegovu analizu, nego vidjeti mogu li se egalitarne vrijednosti raspodjele vezati uz lijevo–desne političke podjele. Opet se može pretpostaviti na temelju tradicionalnog shvaćanja lijevog i desnog da će lijevo orijentirani biti više egalitarno orijentirani i zagovarati manje razlike u dohotcima, dok će desno orijentirani više odobravati razlike u dohotcima i opirati se državnoj intervenciji u smjeru preraspodjele.

Kao prvo, pet stavova koji se odnose na raspodjelu podvrgnuli smo faktorskoj analizi i ustanovili da se grupiraju u dva osnovna faktora. Prvi faktor nazvali smo razlike u dohotcima i obuhvaća tri stava: „Velike razlike u plaćama su neophodne za brzi rast i razvoj Hrvatske“, „Razlike u plaćama su u Hrvatskoj prevelike“ i „Na vladi je odgovornost da smanji razlike u plaćama“. Drugi faktor se odnosi na shvaćanje ljudske prirode i pravednost raspodjele s obzirom na ljudsku prirodu. Sastoji se od dva stava: „Osnovne ljudske potrebe su jednake te bi bilo pošteno da su i plaće jednake“ i „Izjednačavanje plaća je nepravedno jer ljudi nisu jednako sposobni niti se jednako zalažu na poslu“.

Pogledajmo rezultate za stavove prema razlikama u dohotcima (egalitarizam)!

Tabela 10. Stavovi prema razlikama u dohotcima (egalitarizam) i položaj na skali lijevo–desno

Stav	% slaganja	Korelacija	Značajnost
Velike razlike u plaćama neophodne su za brzi rast i razvoj Hrvatske	19.6%	.039	.216
Razlike u plaćama su u Hrvatskoj prevelike	84.7%	-.043	.171
Na vladi je odgovornost da smanji razlike u plaćama	77.1%	-.030	.343

Iz ovih rezultata mogu se zaključiti dvije stvari. U prvom redu to je, u skladu sa Županovljevom (Županov, 1969) hipotezom, dominacija egalitarizma. Distribucija odgovora je jasno nagnuta u egalitarnom smjeru. Građani smatraju da su razlike velike, da ih treba smanjiti i da one ne pridonose ekonomskom razvoju. Drugi je zaključak da je dominacija takva da ne razdvaja ljevicu od desnice. Egalitarizam prevladava i kod lijevo i kod desno orijentiranih, pa pretpostavka da su lijevo orijentirani više egalitarni jednostavno nije točna.

Nešto je drugačija situacija kod stavova iz drugog faktora koji govore o ljudskoj prirodi. Dakle dok se prva grupa stavova odnosila na praktični nivo, u prvom redu prema postojećoj raspodjeli i eventualnoj državnoj intervenciji, druga grupa stavova više je povezana s procjenama ljudske prirode i djelovanja.

Tabela 11. Ljudska priroda i primjerena raspodjela i položaj na skali lijevo–desno

Stav	% prihvatanja	Korelacija	Značajnost
Osnovne ljudske potrebe su jednake i pošteno bi bilo da su i plaće jednake	46.4%	-.053	.062
Izjednačavanje plaća je nepravedno jer ljudi nisu jednako sposobni niti se jednako zalažu na poslu	63.8%	.150	.000

Dok prvi stav, koji bismo mogli nazvati radikalnim egalitarizmom, prihvaća nešto manje od pola uzorka (46.4%), razlika između ljevice i desnice ne postoji na statistički značajnom nivou. Iako je predznak negativan, što je u skladu s očekivanjima da oni lijevo orijentirani više prihvaćaju taj stav radikalnog egalitarizma, ta razlika ne doseže razinu statističke značajnosti.

No drugi stav koji zadire u shvaćanje ljudske prirode jedini korelira s desnom političkom orijentacijom. Poznato je da je desnica uvijek povezana s većim pesimizmom u odnosu na ljudsku prirodu, a ljevica s optimizmom. Dok za desnicu čovjeka treba obuzdavati, za ljevicu

ga treba osloboditi društvenih stega i tada će njegova dobra priroda doći do izražaja. (Sowell, 1987) Za desnicu obratno, bez obuzdavanja loša svojstva ljudske prirode postat će dominantna. No s druge strane ljevica vjeruje u jednakost, a desnica u nejednakost. Iako se ta razlika u egalitarizmu ne vidi, u našim nalazima u pogledu stavova prema postojećim razlikama u plaćama ona se ipak pojavljuje u generalnom stavu o ljudskim sposobnostima i zalaganju. Za desno orijentirane činjenica je da su ljudi nejednako sposobni i da se nejednako zalažu i opravdavaju se nejednakosti. Prema tome desnica je „po svojoj prirodi“ sklona funkcionalističkim objašnjenju potrebe nejednakosti koja proizlazi iz inherentne ljudske nejednakosti i potrebe društva da nagrađuje sposobnije da bi svima bilo bolje.

Prema tome i ovdje se može zaključiti da je egalitarizam dominantan u hrvatskom društvu, i u tome se ljevica i desnica ne razlikuju kada se ocjenjuju postojeće razlike. One su prevelike za sve. Netko bi mogao zaključiti da između seta pitanja o postojećim razlikama u Hrvatskoj gdje su dominantni odgovori egalitarni, i generalnog stava da bi plaće trebale biti jednake gdje se većina slaže, postoji suprotnost. No to nije slučaj. Po našem mišljenju pravilna interpretacija ovog nalaza je da ljudi smatraju kako su postojeće razlike prevelike, ali to ne znači da sve razlike treba uništiti i da svi trebaju biti jednaki. Postojeće razlike treba smanjiti a ne dokinuti. Dok u dijagnozi stanja da su postojeće razlike u Hrvatskoj prevelike nema razlike između lijevih i desnih. U teoretskom stavu o opravdanosti nejednakosti postoji korelacija s desnom orijentacijom, dakle oni desnije orijentirani više zastupaju stav o inherentnoj ljudskoj nejednakosti koju ne opravdava apsolutni egalitarizam. No unatoč tom stavu i desnije orijentirani smatraju da su postojeće razlike u Hrvatskoj prevelike.

5. Zaključci o razlikama između onih lijevo i onih desno orijentiranih

Zaključci koje možemo izvući iz ove analize zasnovani su na stavovima u kojima postoje razlike između lijevih i desnih, kao i onih stavova u kojima te razlike nema.

Prvi i osnovni zaključak koji se može izvući je da su razlike lijevih i desnih po svojoj prirodi u području kulture i vrijednosti. Ljevi i desni se razlikuju po religioznosti, nacionalizmu i patriotizmu. Isto tako se razlikuju u stavovima koji se odnose na brak i homoseksualizam. Ali bitno je da se lijevi i desni NE razlikuju u ekonomskim stavovima, dakle u stavovima prema tržištu, ulozi države u upravljanju privredom ili u stavovima prema raspodjeli u Hrvatskoj. Dok su podjele u sferi vrijednosti u skladu s očekivanjima, tj. u skladu s tradicionalnim pogledima na sadržaj lijevoga i desnoga gdje su oni desniji religiozniji, više nacionalisti i patrioti, više skloni rodnom konzervativizmu i imaju negativniji odnos prema homoseksualcima, takve očekivane razlike u sferi ekonomskih stavova se ne pokazuju. Desno orijentirani ne prihvaćaju više privatno vlasništvo od lijevih, lijevi ne zagovaraju više državnu intervenciju od desnih i lijevi nisu više egalitarno nastrojani od desnih.

Može se dakle zaključiti da se lijevo–desna razlika u Hrvatskoj iz sfere ekonomskih stavova, gdje je historijski nastala, potpuno preselila u kulturnu sferu. Ustvari je pitanje da li se ta razlika „preselila“ ili je zapravo nikada nije ni bilo. Dok nije sporno da je na primjer nacionalizam – internacionalizam jasna razdjelnica lijevog i desnog, to nije slučaj s razdjelnicom kapitalizam – etatizam. I ljevica i desnica imaju etatističku i korporativističku prošlost, a niti jedna nema duboku liberalnu viziju ni ljudskih individualnih prava niti ekonomskih sloboda. Borba za slobodu u Hrvatskoj uvijek je bila borba za nacionalnu ili klasnu slobodu, dakle za slobodu nekog kolektiva, a ne za slobodu pojedinca pa potom konzekventno i za slobodu manjina, drukčijih i slično. U ekonomskoj sferi borba za slobodu bila je borba protiv ugnjetavanja njihove države, ali zato da naša država može ekonomski razvoj usmjeriti na „našu“ korist.

Socijalizam kao alternativni ekonomski model postojećem tržišno-kapitalističkom modelu nije više bitna dimenzija rascjepa između lijevog i desnog. On je više-manje poražen i danas su glavne teme razni oblici tranzicije, a ne alternativne forme socijalizma. U modelima tranzicije cilj je dan, samo se traže najefikasniji ciljevi realizacije unaprijed zadanog cilja. U ovoj analizi ne zanima nas toliko kakvo

je mišljenje o pojedinim dimenzijama ekonomskog uređenja koliko činjenica da nema razlike između lijevih i desnih u tim stavovima. Može se konstatirati kako se relativna većina slaže sa stavom da će društveni napredak uvijek počivati na privatnom vlasništvu (45.5%). Nasuprot njima jedna četvrtina (25.8%) se ne slaže. No ta distribucija je potpuno jednaka i među lijevima i desnim. Tako taj stav prihvaća 47.1% desnih, ali i 49.1% lijevih. Odbacuje ga 25.5% desnih i 25.8% lijevih. Prema tome može se govoriti o većinskom prihvaćanju uloge privatnog vlasništva. Kada je riječ o ulozi države, tu su stavovi podijeljeni jer polovica ispitanika smatra da država mora imati veću ulogu u upravljanju privredom (47.8%), a 52.3% smatra da je bolje što se država manje miješa u privredu. No ta raspolovljenost ne korelira s lijevim i desnim samoodređenjem. Iako razlika postoji u očekivanom smjeru, ona je ispod razine statističke značajnosti. Tako 50.9% lijevih misli da država mora imati veću ulogu, ali isto misli i 47.8% desnih. Obrnuto, da je bolje da se država manje miješa u privredu misli 54.0% desnih, ali i 49.6% lijevih. Dakle ne može se reći ni da su desnije orijentirani veći pobornici kapitalizma i tržišta a da su lijevi etatisti, jer je ta očita dihotomija iščezla. Iščezavanju je očito „pomogla“ i činjenica da socijalistička ekonomija u Hrvatskoj nije bila centralno-planska nego samoupravna, tj. zasnovana na socijalističkoj robnoj (tržišnoj) proizvodnji. Prihvaćanje tržišta je dakle bilo dominantna ideologija već u socijalizmu, samo s ograničenjem privatnog vlasništva. Prelazak na kapitalizam u Hrvatskoj značio je samo tržišnu proizvodnju, ali ne na društvenom nego na privatnom vlasništvu. No i privatno vlasništvo kao nešto pozitivno je prihvaćeno od relativne većine i tu nema razlike između lijevih i desnih.

Prema tome današnje razlikovanje lijevog i desnog odnosi se isključivo na sferu vrijednosti a ne na sferu ekonomije. Iz te perspektive postaje razumljivije da se političke kampanje vode na području gdje podjele postoje, a ne na onom gdje zapravo razlika među glasačima ljevice i desnice nema. Ideološke podjele izazivaju strasti, a ekonomske ideje guraju većinu u smjeru koji zapravo nije u skladu s njihovim vrijednostima, makar je možda u skladu sa spoznatom nužnošću da drugih alternativa postojećem kapitalističkom poretku nema.

6. Da li su stavovi polarizirani?

U javnom diskursu dosta često se može čuti da se zemlja sve jasnije polarizira te o nekim bitnim pitanjima postoji izrazito neslaganje. Vidjeli smo da područja u kojima se desnica razlikuje od ljevice nisu pitanja ekonomskog sustava i raspodjele, nego ona vezana uz kulturnu sferu. Produbit ćemo ovo razlikovanje i vidjeti do koje mjere su stavovi o određenim pitanjima polarizirani u hrvatskoj javnosti i koji su to stavovi. Mi naravno možemo imati polarizirane stavove, a da se polarizacija ne poklapa s lijevo–desnom orijentacijom, iako je ta lijevo–desna podjela vjerojatno objašnjenje eventualne polarizacije.

6.1. Model polarizacije

Prvo se mora odrediti što podrazumijevamo pod polarizacijom stavova. Polarizirani stavovi značili bi da imamo jasnu podjelu na one koji prihvaćaju neki stav i one koji ga odbijaju s relativno malom grupom neodlučnih između. Ovdje postuliramo idealni model polarizacije koji znači da neki stav prihvaća 45%, a odbacuje ga također 45% s 10% neodlučnih između. Ovdje smo se odlučili da je arbitrarna točka na kojoj smatramo distribuciju prihvaćanja nekog stava kao polariziranog razlika u postotcima prihvaćanja i odbijanja nekog stava manja od 5% i da onih neodlučnih mora biti manje od 20%. U našem gore navedenom modelskom primjeru razlika između prihvaćanja i odbijanja je 0 (45%–45%), a neodlučnih je 10%. Ako je razlika veća, prihvaćanje tog stava ne smatramo polariziranim nego jasno nagnutim na jednu stranu. Na primjer ako neki stav prihvaća 50% a odbija 35% i neodlučnih je 15%, onda to više ne smatramo polarizacijom nego prihvaćanjem tog stava i raspodjela ne odgovara modelu polarizacije.

6.2. Pregled stavova

Pregledom osamdeset osnovnih stavova u našem istraživanju dolazi se do zaključka da prema gore definiranim kriterijima postoji polarizacija stavova u samo malom broju. Kod većine stavova je situacija da su oni prihvaćeni ili odbijeni, a ne da se oko njihova prihvaćanja

ili odbijanja odvija polarizacija. Jasna polarizacija može se detektirati u samo pet stavova.

Ovdje kao ilustraciju navodimo stavove kod kojih nema polarizacije, nego su prihvaćeni ili odbijeni.

Tabela 12. Primjeri nepolariziranih stavova

Stav	Slaže se	Neodlučan	Ne slaže se	Razlika
Ako je u braku samo jedan zaposlen, bolje je da to bude muškarac	53.0%	13.6%	33.4%	19.6%
Postoji Bog	81.3%	11.6%	7.1%	74.2%
Nacionalno mješoviti brakovi su nestabilniji od ostalih	18.8%	13.1%	68.1%	-49.2%

Ovo su dakle ilustracije stavova u prihvaćanju kojih se većina građana slaže. Tako na primjer velika većina hrvatskih građana vjeruje u postojanje Boga. Činjenica da je 11.6% neodlučno, a da 7.1% ne vjeruje u Boga ne može se nikako nazvati polarizacijom, jer oni koji sumnjaju ili ne vjeruju su manjina. Isto tako većina (68.1%) odbacuje stav da su nacionalno mješoviti brakovi nestabilniji od nacionalno nemiješanih. Činjenica da to prihvaća 18.8% i da je još neodlučno 13.1% je daleko od bilo kakve polarizacije stavova. Dakle i taj stav smatramo odbačnim a ne polariziranim.

Stav da ako je u braku samo jedan zaposlen, prirodno je da to bude muškarac ima relativno manju prihvaćenost (53.0%), a odbacuje ga 33.45. No i taj stav ne smatramo polariziranim, iako je razlika između prihvaćanja i odbijanja manja nego u prva dva stava. Ipak 19.3% više prihvaća taj stav nego što ga odbija (53.0%-33.4%) pa i on ne zadovoljava naprijed postavljene kriterije polarizacije stavova. Takvi odnosi više ili manje dominantnog prihvaćanja ili odbijanja stavova vrijedi i za više od sedamdeset pregledanih stavova. No kao što smo rekli, samo u pet slučajeva može se detektirati jasna polarizacija stavova.

Tabela 13. Pet detektiranih stavova kod kojih postoji polarizacija

Stav	Slaže se	Neodlučan	Ne slaže se	Razlika
Muškarcima su bliskije javne a ženama privatne aktivnosti	35.5%	26.8%	37.7%	-2.2%
Čovjek se može osjećati sigurnim samo kada živi okružen pripadnicima svoje nacije	41.5%	16.2%	42.3%	-0.8%
Pretpostavljene treba slušati i kada nisu u pravu	40.9%	16.2%	42.9%	-2.9%
Ljudi trebaju podupirati svoju zemlju i kada je u krivu	42.5%	16.4%	41.1%	1.4%
U Hrvatskoj bi samo ljudi hrvatske nacionalnosti trebali biti ministri u vladi	44.8%	14.7%	40.4%	4.3%

Odmah se vidi da je to pet stavova oko kojih postoji polarizacija iz različitih područja. Dominiraju stavovi iz područja nacionalnih odnosa u koja se ubrajaju tri stava. Iako u smislu provedene faktorske analize ta tri stava (da se čovjek može osjećati sigurnim samo kada živi okružen pripadnicima svoje nacije, da bi u Hrvatskoj ministri trebali biti samo Hrvati i da svoju zemlju treba podupirati i kada nije u pravu) ne pripadaju istom faktoru, oni pokrivaju šire područje nacionalizma i međunacionalnih odnosa. Jedan stav je iz područja autoritarnosti (da pretpostavljene treba slušati i kada nisu u pravu), a drugi iz rodni odnosa (da su muškarcima bliskije javne a ženama privatne aktivnosti).⁷

Iz ovoga se može zaključiti da polarizacija nije karakteristična za većinu stavova koje smo ispitali. Te stavove više karakterizira relativno slaganje nego polarizacija. Stavovi koji su polarizirani dis-

⁷ Ovaj stav u smislu naprijed postavljenih kriterija ruši jedan od njih, jer ima čak 26.8% neodlučnih. No odlučili smo ga ipak uvrstiti zbog izjednačenog broja onih koji ga prihvaćaju i onih koji ga odbacuju.

tribuirani su po različitim područjima, iako ih je relativno najviše iz područja nacionalizma. No u tom području ima i najviše stavova pa je logično da ih ima i najviše među polariziranim stavovima. Postoji 19 stavova o međunacionalnim odnosima. No isto tako i 15 stavova o rodnim odnosima. Sve u svemu polarizirani stavovi se pokazuju u nekim sferama gdje smo utvrdili da postoji neslaganje između ljevice i desnice, ali isto tako polariziranih stavova nema u ekonomskoj sferi ni u vrijednosnim područjima kao na primjer u religiji, gdje postoji razlika lijevo–desno, ali je generalno prihvaćenost religije vrlo visoka pa se o religioznim stavovima može reći samo da ih desnica relativno više prihvaća nego ljevica.

Preliminarni zaključak iz te analize je da zapravo ima vrlo malo polarizacije u konkretnim stavovima prema različitim fenomenima. Nepostojanje polarizacije (onako kako smo je definirali) naravno ne znači slaganje. To znači da većinu stavova prihvaća ili odbacuje većina. To znači također da uvijek postoji manjina koja može biti više ili manje brojna, koja ima drukčije mišljenje od većine. No ta situacija ne označava polarizaciju, nego odnos većine i manjine. Samo kada postoji podjednaka podjela na prihvaćanje i odbijanje nekog stava, uz relativno malu sredinu neodlučnih, može se govoriti o polarizaciji. A taj slučaj ustanovili smo samo kod malog broja analiziranih stavova.

Zaključak o relativno rijetkoj polarizaciji stavova u Hrvatskoj ne odnosi se na čitavu populaciju. Do tog zaključka dolazi se nakon analize lijevih i desnih te onih koji se vide u centru. Vidjeli smo u Tabeli 1. da onih koji se smještaju u centar ima 45.1%. Ako je samosmještanje na kontinuumu lijevo–desno neki indikator distribucije stavova, tada i nismo trebali očekivati veliku polarizaciju upravo zbog velike „sredine“. Ako se većina građana vidi u političkom centru, pretpostavljamo da imaju umjerene a ne ekstremne stavove. To je analiza i potvrdila. Naša javnost nije duboko podijeljena, iako se mala većina smješta na lijevu ili desnu stranu političkog spektra. Ali i ovdje se, kao što se vidi iz Tabele 1, samo mali broj ispitanika smješta na ekstreme (4.3% na lijevi, a 8.1% na desni ekstrem). U sljedećem koraku analize usredotočit ćemo se na one koji se smještaju na lijevu ili desnu stranu spektra

i vidjeti do koje se mjere ljevica i desnica, ignorirajući centar, jasno razlikuju u stavovima.

Pritom ćemo obratiti pozornost na stavove kod kojih smo ustanovili opću polarizaciju pa želimo vidjeti u kojoj mjeri se ona reflektira u podjeli na lijeve i desne, tj. do koje mjere podjela na lijevo i desno može biti objašnjenje opće polarizacije.

Tabela 14. Stav „U Hrvatskoj bi samo Hrvati po nacionalnosti trebali biti ministri u vladi“ i pozicija na kontinuumu lijevo–desno

Pozicija na lijevo–desno kontinuumu	Sláže se	Neodlučan	Ne sláže se
Čitav uzorak	44.8%	14.7%	40.5%
Desni	56.9%	12.0%	31.0%
Lijevi	36.0%	12.7%	51.0%

U prvom redu tabele imamo opću distribuciju za koju smo već vidjeli da odražava jasnu polarizaciju stavova kod građana Hrvatske. Međutim ako iz opće polariziranog uzorka izdvojimo samo lijeve i samo desne, vidimo da unutar tih grupa polarizacija nestaje i da prihvaćanje tog stava dominira kod desnih (slážu se 56.9%), a odbacivanje stava kod lijevih (ne slážu se 51.0%). Isto tako treba imati na umu da i u svakoj grupi nešto više od 30% misli drugačije nego većina grupe. Tako se 31.0% desnih ne sláže sa stavom, a 36.0% lijevih se sláže. Ali želimo istaknuti da opća polarizacija koja vrijedi za taj stav nestaje kada promatramo zasebno lijeve i desne i da većina u lijevoj grupi ima drugačiji stav od većine u desnoj grupi.

Ta razlika se jasnije vidi ako usporedimo one koji se svrstavaju u ekstremnu desnicu i one koji se svrstavaju u ekstremnu ljevicu. (Naravno, moramo imati na umu da ovdje imamo vrlo male brojke.)

Tabela 15. Prihvaćanje stava „U Hrvatskoj bi samo ljudi hrvatske nacionalnosti trebali biti ministri u vladi“ kod ekstremne desnice i ekstremne ljevice

Pozicija na kontinuumu	Slaže se	Neodlučan	Ne slaže se	N
Čitav uzorak	44.8%	14.7%	40.5%	1000
Ekstremno desni	76.6%	13.6%	9.9%	81
Ekstremno lijevi	30.2%	14.0%	55.8%	43

Kada promatramo samo ekstremno desne, svi se oni slažu s tim stavom u 76.6% slučajeva, a samo ih se 9.9% ne slaže. Obratno, ekstremno lijevi se u 55.8% ne slažu s tim stavom, ali 30.2% ih se slaže. Drugim riječima, jasna je razlika između ekstremno lijevih i ekstremno desnih. Premda je u relativnom smislu ipak više ekstremno lijevih koji se slažu s tim stavom nego ekstremno desnih koji se ne slažu. Dakle može se reći da desnica izrazitije prihvaća taj stav nego što ga ekstremna ljevica odbija.

Takav je slučaj i s ostalim polariziranim stavovima, iako u manjoj mjeri. Dakle polarizirani stavovi u ukupnoj populaciji nisu polarizirani kada promatramo one koji se opredjeljuju kao lijevi ili desni, nego se ne prihvaćaju ili odbijaju u manjoj ili većoj mjeri. Na primjer stav koji je polariziran u ukupnom uzorku „Čovjek se može osjećati sigurnim samo kada živi među pripadnicima svoje nacije“ (vidjeli smo da se s njim slaže 42.3% ispitanika, a ne slaže se 41.5%) gubi polariziranost među onima koji se određuju desnim, gdje se s njim slaže 52.9%, a ne slaže 35.0%. Obrnuto, kod onih koji se određuju lijevima ne slaže se 49.8%, a slaže se 38.2%. Drugim riječima, stav koji je u cijelom uzorku polariziran, kod desnice je natpolovično prihvaćen a kod ljevice relativnom većinom odbačen.

Drugačija je konfiguracija opće polariziranog stava da ljudi trebaju podupirati svoju zemlju i kada je u krivu. Vidjeli smo da se s time slaže 42.5% ispitanika, a ne slaže se 41.1%. Ta polariziranost ostaje kada analiziramo samo lijeve, s malim pomakom prema neslaganju. Naime kod lijevih taj stav prihvaća 41.4%, a ne slaže se 43.6%. No kod desno orijentiranih odnos prema stavu prestaje biti polariziran i

relativna ga većina prihvaća. S tim stavom se u desnoj grupaciji slaže 48.2%, a ne slaže se 38.3%.

No kada se analiza proširi na stavove koji u ukupnoj populaciji nisu polarizirani, lijevo–desna podjela daje bitno drugačiju sliku od one u ukupnoj populaciji.

Tabela 16. Pozicija lijevih i desnih prema stavu „Homoseksualcima koji su u dugotrajnoj vezi treba omogućiti sklapanje braka“

Položaj na kontinuumu	Slaže se	Neodlučan	Ne slaže se
Čitav uzorak	29.5%	18.9%	51.6%
Desni	17.9%	17.8%	64.2%
Lijevi	43.6%	14.5%	41.8%

Stav opće populacije prema dopuštanju braka homoseksualcima je da je natpolovična većina protiv. No ako pogledamo samo lijevo opredijeljene, stav među njima je polariziran jer se s tim slaže 43.6%, a ne slaže se 41.8%. Dakle kod lijevih imamo promjenu od općeg odbacivanje na polarizaciju. Kod desnih imamo obrnuti proces, gdje blaga većina opće populacije koja je protiv braka među homoseksualcima od 51.6% postaje jasna većina od 64.2%. Tu je razlika između lijevih i desnih jasna; relativna većina lijevih bi takav brak dopustila, a apsolutna većina desnih je protiv.

Još je izrazitija razlika kod stava o ćirilici.

Tabela 17. Stav lijevih i desnih prema tvrdnji „Službenu upotrebu ćirilice u Hrvatskoj treba zabraniti bez obzira na nacionalni sastav lokalnog stanovništva“

Položaj na kontinuumu	Slaže se	Neodlučan	Ne slaže se
Čitav uzorak	49.8%	18.9%	31.3%
Desni	65.0%	14.6%	20.4%
Lijevi	37.1%	18.9%	44.0%

Vidimo da se gotovo polovica ukupnog uzorka slaže da se upotreba ćirilice ne bi trebala dopustiti u Hrvatskoj. Tako tvrdi 49.8%, a ne slaže

se s tim 31.3% ispitanika. No kada pogledamo distribuciju odgovora lijevih i desnih, vidimo trendove u obrnutom smjeru. Relativna većina u cijelom uzorku postaje apsolutnom većinom kod desno orijentiranih, među kojima se 65.0% slaže u neprihvatanju upotrebe ćirilice. Obrnuto, kod lijevo orijentiranih postoji relativna većina (44.0%) koja se s tim stavom ne slaže. Dakle desni više prihvaćaju taj stav od prosjeka, a lijevi ga više odbacuju. No moramo istaknuti da je prihvaćanje kod desnih izrazitije nego odbacivanje kod lijevih.

7. Opći zaključci

Distribucija na lijevo i desno u Hrvatskoj ima zvonast oblik. Relativno najveći broj ispitanika svrstava se u centar (45.1%), a potpuno jednak broj na lijevu stranu političkog spektra (27.5%) i na desnu stranu (27.4%). Malo je ekstrema, s tim da je desni ekstrem (8.1%) dvostruko veći od lijevoga (4.3%).

Istražujući što razlikuje lijevo orijentirane od desnoorijentiranih, dolazi se do zaključka da se najviše razlikuju u „svjetonazorskim“ pitanjima. Desni su religiozniji, nacionalističkiji i konzervativniji u pogledu rodnih odnosa. No zanimljivo je da u području ekonomskih institucija kao što su stavovi prema privatnom vlasništvu, ulozi države u upravljanju privredom ili raspodjeli u Hrvatskoj razlike između desnice i ljevice nema. Dakle razlike su svjetonazorske, a ne ekonomske.

Kada je riječ o polarizaciji stavova može se konstatirati da većinu stavova ne karakterizira polarizacija, nego prihvaćanje ili odbacivanje. To naravno ne znači slaganje u stavovima, nego samo da postoji većina građana (često samo relativna ali ipak većina) koja određeni stav prihvaća ili odbija. Ima vrlo mali broj stavova u kojima se može detektirati jasna polariziranost. To su stavovi većinom iz područja nacionalnih odnosa, ali i jedan stav iz područja rodnih odnosa i iz generalnog autoritarizma.

U nizu stavova postoji razlika između desnih i lijevih, pa kada promatramo samo desne i samo lijeve, mogu se vidjeti jasne razlike. No one su maskirane u cijelom uzorku, jer se većina ispitanika nalazi

u političkom centru. Prema tome može se zaključiti da postoje jasne razlike koje tendiraju polarizaciji kada gledamo ljude koji sami sebe označavaju lijevima i desnim. No ne može se reći da je polarizacija karakteristika ukupne hrvatske populacije, jer se relativna većina ljudi smješta u politički centar gdje razlike nisu jasno izražene.

Literatura

- Aspelund, Anna, Lindeman, Marjaana i Verkasalo, Markku (2013). Political Conservatism and Left-Right orientation in 28 Eastern and Western European Countries. *Political Psychology*, Vol. 34, No. 3, 409-427.
- Conover, Pamela J. i Feldman, Stanley (1981). The Origin and Meaning of Liberal/Conservative Self-Identification. *American Journal of Political Science*, Vol. 25, No. 3, 617-645.
- Converse, Philip (1964). The Nature of Belief Systems in Mass Public. U: David E. Apter (ur.). *Ideology and Discontent*. New York: The Free Press.
- Čular, Goran (1999). Koncept *lijevog i desnog* u empirijskoj političkoj znanosti: značenje, razumijevanje, struktura, sadržaj. *Politička misao*, Vol. 36, No. 1, 153-168.
- Elchardus, Mark i Spruyt, Bram (2012). The Contemporary contradictions of egalitarianism: an empirical analysis of the relationship between the old and new left/right alignments. *European Political Science Review*, 4:2, 217-239.
- Fukuyama, Francis (1992). *The End of History and the Last Man*. New York: Free Press.
- Huntington, S. (1997). *Sukob civilizacija i preustroj svjetskog poretka*. Zagreb: Izvori.
- Iglehart, Ronald i Welzel, Christian (2007/2005). *Modernizacija, kulturna promjena i demokracija*. Zagreb: Politička kultura.
- Knutsen, Oddbjorn (1995a). Left-Right Materialist Value Orientation. U: Deth, J. i Scarbrough, E. (ur.). *The Impact of Values*. (Vol. 4 – *Beliefs in Government*). Oxford: Oxford University Press.
- Knutsen, Oddbjorn (1995b). Value Orientations, Political Conflicts and Left-Right Identification. A Comparative Study. *European Journal of Political Research*, Vol. 28, No. 1, 63-93.
- Knutsen, Oddbjorn (1997). The Partisan and the Value Based Component of Left-Right Self-placement. A Comparative Study. *International Political Science Review*, Vol. 8, No. 2, 191-225.
- Rimac, Ivan (1998). Strukturiranost ideoloških opredjeljenja građana. *Bogoslovna smotra*, Vol. 68, No. 4, 655-662.
- Sowell, Thomas (1987). *A Conflict of Visions*. New York: William Morrow Inc.
- Šiber, Ivan (1998). Povijesni i etnički rascjepi u hrvatskom društvu. U: M. Kasapović, I. Šiber i N. Zakošek (ur.). *Birači i demokracija*. Zagreb: Alineja.

You, Willy (2010). Political Cleavages in Serbia: changes and continuities in structuring left-right orientations. *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 10, No. 2, 187-206.

Županov, Josip (1969). Egalitarizam i ekonomske aspiracije u jugoslavenskom društvu. U: *Samoupravljanje i društvena moć*. Zagreb: Naše teme.

*Vlasta Ilišin i
Anja Gvozdanović*

STRUKTURA I DINAMIKA VRIJEDNOSTI MLADIH U HRVATSKOJ

1. Uvod

Vrijednosti se u društvenim istraživanjima ispituju na individualnoj razini, kako bi se dobili podaci i spoznaje o određenom društvu i društvenim grupama koje u njemu žive. U ovom su radu u fokusu analitičkog interesa vrijednosti mladih u hrvatskom društvu u posljednja dva do tri desetljeća.

Znanstvena literatura nudi brojna određenja vrijednosti, a ovdje se polazi od dviju klasičnih definicija. Prva je ona C. Kluckhohna (1962:395), koja glasi da su vrijednosti „eksplicitno ili implicitno shvaćanje, svojstveno pojedincu i karakteristično za grupu, nečeg poželjnog što utječe na selekciju prikladnih načina, sredstava i ciljeva akcije“, a druga M. Rokeacha (1973:5), u kojoj se kaže kako je vrijednost „trajno vjerovanje da je specifičan način ponašanja ili egzistencije osobno ili društveno poželjniji od suprotnog ili obratnog načina ponašanja ili egzistencije“. Te definicije, kao i brojne druge koje su analizirali K. Lindh i V. Kerhonen (2010), sadrže nekoliko zajedničkih elemenata na osnovi kojih se sažeto može reći da su vrijednosti uvjerenja koja se tiču poželjnih statusa i modela ponašanja koja upravljaju selekcijom ili evaluacijom ponašanja, ljudi i događaja te da su određene relativnom važnošću drugih vrijednosti koje formiraju sustav vrijednosnih prioriteta.